



Tale og skrift

Af Jan Lindhardt

Uddrag af *Tale og skrift. To kulturer*, side 34 – 39, Munksgaard, 1989

[...]

Ordet er forbi i det øjeblik det er sagt, og det kommer aldrig igen. Lyden er jo væk i det øjeblik den er forbi, og har man ikke hørt den er der ingen chance for at indhente det forsømte. For at sikre sig at tilhørerne er med, må man derfor gentage, udfolde, variere hvad der er sagt, i modsætning til skriften, hvor ordet står tidløst på siden. Det er bl.a. det, som er pointen i epiteter. Når man siger Gorm den gamle, har man tre ord at opfatte denne konge på, istedet for hvis man kun siger "Gorm", hvor man kun har eet ord. Skulle man overheøre "Gorm" så har man en chance til med "den gamle", som i og for sig er tilstrækkeligt, for der er kun een konge der har dette epithet, ligesom der kun er een, der hedder "Blåtand".

Hertil kommer et andet fænomen. Moderne indlæringspsykologer har opdaget, at mennesket har en korttidshukommelse på ca. 8 sekunder. Lyde, sætninger af denne længde er nogenlunde det meste, der kan opfattes ad gangen. Derpå flyttes det hørte over i langtidshukommelsen, som kan rumme langt mere. Men hvis udsagn overstiger 8 sekunder eller deromkring vil de vanskeligt kunne fastholdes og dermed opfattes eller forstås af den hørende, som vil være nødt til at sende dem over i langtidshukommelsen i overskårne stykker, hvilket gør det vanskeligt at fæstne dem her. Man siger jo også at man taber tråden, hvis sætningerne er for lange. Derfor betjener man sig af forholdsvis korte sætninger, som gentages i varieret form, således at man af den efterfølgende sætning kan slutte sig til, hvad den foregående indeholdt.

En sådan bred stil er som Mynster siger ikke nødvendig når man skriver, fordi læseren har tid nok til at opfatte det skrevne og altid kan vende tilbage til det. Det virker tværtimod irriterende med en overlæsset, gentagende og floskelrig stil. Dette opdager man i middelalderen, da man begynder at dyrke brevkunsten: noget af det vigtigste viste sig at være øvelse i at forkorte det mundtlige sprog, når man skrev det ned. Heraf betegnelsen brev (af brevis, kort). Det som er vigtigt i det mundtlige, er uheldigt i det skriftlige, og omvendt

Den manglende mulighed for den menneskelige hukommelse til at kunne opbevare ubegrænset viden, medfører en række andre forhold, som kort har været antydnet i det foregående.

Et vigtigt træk er hvad man kunne kalde kampmotivet i udtryksformen. Man er tilbøjelig til at tænke i binære modsætninger, der stilles, overfor hinanden. Når man ikke har skriften til hjælp, falder det svært at operere med mere komplicerede forhold, og man nøjes derfor med at beskrive fænomenerne, så at de ligner eller ikke ligner noget andet. Derfor opererer man med overskuelige modsætninger. God/ond, høj/lav, stor/lille

etc. Aristoteles, som er den første, der virkelig forsøger at systematisere den daværende verdens viden, beskriver nogle af sine forgængere, pythagoræernes teori på følgende måde: "Der er 10 principper som de arrangerer i to søjler, nemlig

begrænset – ubegrænset
 skæv – lige
 een – flere
 højre – venstre
 hankøn – hunkøn
 i hvile – i bevægelse
 lige – kroget
 lys – mørk
 god – ond

Og Aristoteles føjer til: "hvordan disse principper skal sættes i forbindelse med de årsager, som vi (Aristoteles selv) har nævnt forklares ikke klart af dem." (Aristoteles' Topica, Goody 1968, side 10).

Aristoteles peger her på et træk ved den mundtlige kultur, nemlig at man ikke systematiserer sin viden, men har den så at sige i blokke, som ligger ved siden af hinanden uden at være sat sammen til en bygning. Senere – paradoksalt nok ved skriftens hjælp – "systematiseres" denne usystematiske viden i den såkaldte topik, der er oversigter over spørgsmål af almen karakter eller bundet til et særligt område, som er relevante at stille, når man vil undersøge et emne.

Pointen er her, at spørgsmålene ikke hænger sammen og ikke følger hinanden. Fordi man har svaret på "hvem?" er det ikke sikkert, at man også har svaret på "hvad?". Topikken er en genre, som dyrkes fra sofisterne og helt op i det 18. århundrede. (Lindhardt 1975, Togeby 1986). Kendemærket for en systematisering, som udgår fra skriftkulturen er i modsætning hertil, at man ordner sin viden i strukturer, f.eks. logisk eller kausal rækkefølge, hvor hver enkelt del har sin bestemte plads.

Det binære princip finder vi overalt i det talte ord. En af den mundtlige fortællings grundlove er totalsreglen: kun to personer på scenen ad gangen og gerne modsætninger: mand/kvinde, helt/skurk, overordnet/undergiven osv. Den binære struktur er langt fra beskrevet udtømmende hermed. Din tale skal være ja, ja, og nej, nej, hedder det i evangeliet. Hermed er nævnt gentagelsen, som regel ikke i ordret form, men varieret, så lighederne stilles op i modsætninger og omvendt. "Han handled ej med os efter vore synder, gengældte os ikke efter vor brøde" (Ps 103-10). Den aronitiske velsignelse er et skoleeksempel på den binære gentagelse: "Herren velsigne dig og bevare dig". Ordene betyder stort set det samme og tanken gentag-

ges således, men med forskellige ord. "Herren lade sit ansigt lyse på dig og være dig nådig, Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred".

Retorikken rummer talrige figurer, hvormed man kan udtrykke den varierede gentagelse. Alitteration (at to ord begynder med samme bogstav), assonans (at to ord har samme vokaler). Anadiplose (at det sidste af en sætning kommer igen som starten af den næste), anafor (at flere sætninger har samme begyndelse), epifor (at flere sætninger har samme slutning), reflexio (at man gentager den samme sætning, men i en ny betydning, hvorved der opstår en slags dialog). Hertil kommer utallige former for gentagelse med afstand, f.eks. at de samme ord eller begreber kommer igen i forskellige sætninger og derved binder fremstillingen sammen. Eller blot dele af ord, som f.eks. når man rimer (hjerter/smerte), hvorved man får de to ting til at "rime" sammen. Både akustisk og billedmæssigt kan man skabe en binær struktur.

Man kan som bekendt ikke udtrykke en lighed uden en forskel eller omvendt. En vurdering af forskelle kan kun ske ud fra en forudsat lighed. Denne regel overtræder man f.eks. i vrøvlegåder som "Hvad er højest, Rundetårn eller et tordenskrald", hvor der ingen lighed er og man derfor heller ikke kan måle højdeforskellen. Det bliver vrøvl, hvad jo også er meningen.

Når modsætningerne bliver uforenelige, hvad formentlig sjældent har været tilfældet i en ren oral kultur, taler vi om paradokset: cirkelns kvadratur. En dødelig gud etc. Paradokset er ofte at forstå som erkendelsesnedbrydende (sådan brugte f.eks. Søren Kierkegaard det). Om paradoksets funktion som fastholdelse af mundtlige strukturer på skriftens betingelser, se nedenfor side 126.

Den måske vigtigste af disse figurer er metaforen, som netop arbejder med to tilsyneladende helt forskellige ting, som den derefter sætter sammen, hvorved en overraskende lighed skabes. Løven Achilles er det berømte og altid diskuterede eksempel. Før metaforens etablering var der ikke megen lighed mellem en løve og Achilles, men udtrykket postulerer at Achilles er en løve (stærk, modig etc.) – og at løven er en Achilles (intelligent, snarrådig, dyrenes mester). Metaforisk tænkning er den måde, hvorpå oral kultur indhenter ny viden og formulerer nye indsigter. Senere tider har gjort metaforen suspekt og allerede i antikken blev den anset for at være ornamentativ: den skulle blot bruges til talens forskønnelse. Men Aristoteles er dog klar over, at der findes "katakretiske" metaforer, dvs. metaforer, som er nødvendige for at kunne sige, hvad man vil, fordi man ikke kan sige det ligefremt. En indsigt, som eftertidens stadig mere skriftlige kultur ellers var tilbøjelig til at lade gå i glemme.

At man altid siger noget til nogen og ikke blot til det hvide papir, har vi et vidnesbyrd om i dialogformen, som har et langt liv også i den skriftlige kultur. Platon beklager sig – med nogen uret som vi har set (ovenfor side 24) - over at man ikke kan samtale med bøger. De siger jo det samme, ligegyldigt hvad man spørger dem om. Det er anderledes med levende mennesker. Dialogen er netop udtryk for, at to mennesker siger noget til hinanden og afspejler derfor på en måde en slags (fredelig) kampsituation, hvor enighed opnås enten ved at den ene giver den anden ret – eller ved at man når til et kompromis, som er acceptabelt for begge parter. I begrebet "dialektik" har vi bevaret en svag afglans heraf.

Humor er et felt, som i reglen forudsætter en binær struktur. Komik består i at modsætninger mødes. En høj mand og en lille mand (Fyr og Bi), en tynd mand og en tyk mand (Gøg og Gokke) er et godt udgangspunkt for løjer. Hvis modsætningerne bliver for store, er kampen for ulige og humoren udebliver. En mand på en meter overfor en på 2½ vil sjældent være morsomt, men derimod grotesk.

Masser af vittigheder bygger på det forhold, at ord har samme betydningsindhold, men forskelligt lydbillede – eller omvendt. Når Osvald Helmuth sagde, at hans far ville have at han skulle være kemiker, men han blev komiker, så er det det sidste, som er tilfældet. Humor hører typisk den mundtlige form til og er svær at overføre til papiret, hvilket hænger sammen med, at man i skriftlig fremstilling ikke så klart betjener sig af en binær struktur.

I det hele taget er latteren et uhyre vigtigt element i oraliteten. Den bruges på utallige måder, som kampvåben, som underholdning etc. Men vigtigst er måske dens anvendelse til at udløse spændinger, som ellers kunne være generende og ængstende. Truende livsforhold eller social undertrykkelse afreageres gennem latter (f.eks. ved at man gør nar af de fornemme eller ledende). Humor udløses af stress-situationer (Jacobs 1960).

Hertil kommer at humoren er langt stærkere når den er bundet til en situation. Bøger og tekster kan også være morsomme, men formentlig på en langt mere distance-ret måde end i den direkte samtale. Dette modsvarer også af den almindelige erfaring at morsomheden i en bog først rigtigt kommer til sin ret, når den læses højt eller genfortælles. Skriftens afstand til sit emne fremmer ikke humorens virkekraft.

Hertil bidrager sikkert også et mere teknisk forhold. En kort morsom historie lever af at bruddet i historien kommer overraskende for tilhørerne. Dette er vanskeligt for en forfatter at sikre sig i en tekst. Mens en fortæller kan styre hørelsen, har en forfatter ikke samme

hold på læserens øjne - de kan vandre frem og tilbage og dermed Ødelægge vitsens eller humorens præcise virkning. En bog med vittigheder er derfor sjældent morsom. (Bastian, 1970, McLuhan, 1967). Et måske nok så slående eksempel er morsomme udenlandske film, der vises teksten i Danmark. Meget ofte slår underteksterne den komiske situation i stykker.

Kampstrukturen eller den binære form genfinder vi som nævnt i selve produktionen af viden. Platons dialoger er et tidligt og markant eksempel herpå. Men dialogformen er ikke en særlig form, som Platon indfører til filosofiske diskussioner, således som man ofte ser det fremstillet. Det er tværtimod en mundtlig udtryksform, som han bruger i sine skrifter. Snarere er Platon den, der viser ud over dialogformen hen til en enhedsfremstilling og enhedstænkning. Dialogformen er ganske selvfølgelig i det græske samfund, hvori Platon lever.

Retorikken er hele antikken igennem det fundamentale kommunikationsgrundlag på trods af, at den gang på gang drages i tvivl ud fra skriftlige normer. Det afgørende opgør med retorikken leveres af Platon, men ikke desto mindre betjener han sig af binære, kampprægede udtryksformer i sine dialogiske skrifter.

Retorikken opererer altid med en modpart, en fjende. I retssalen er der en modpart i form af en anden advokat, der står for det modsatte synspunkt af ens eget. Selve dommen, "thi kendes for ret ..." er et udsagn, der afgør striden og dermed sagen, og udpeger den vindende part. I den politiske tale er man nødt til at bekæmpe modstandere eller synspunkter, som taler imod ens egen politik. Og i den påvisende, epideiktiske tale kan modstanden både bestå i et modsat synspunkt, men også i uvidenhed hos tilhørerne, som mere eller mindre modvilligt skal føres til den samme indsigt som een selv.

[...]